

NEUSHOORNS

In Amboseli waren we op zoek naar een groep leeuwen die we de vorige dag hadden geobserveerd, toen we ineens bijna letterlijk op drie neushoorns stootten. Het waren een kolossaal mannetje en een nauwelijks minder groot wijfje dat een jong dier van een jaar of vijf, zes bij zich had. Ze stonden op een smal pad dat zich door een vrij groot terrein met hoog gras slingerde. Toen de drie zich bij onze komst haastig in de begroeiing terugtrokken, dachten we aanvankelijk, ze kwijt te zijn. Ze waren althans geheel tussen het gras verdwenen. Een tiental meters verder liep het pad wat omhoog en van dat punt af kregen we, mede dank zij de hoge „zit“ in de Land-Rover, het drietal weer te zien, zij het voorlopig alleen de koppen. Op aanwijzingen van gids Sumaa werd de Land-Rover het gras ingestuurd waar we weldra een nog beter observatieplaatsje vonden. Ofschoon de kolossen ervoor zorgden, een flinke afstand tussen zich en ons te houden en ze ons wel in de gaten hielden, waren ze toch voornamelijk in elkaar geïnteresseerd. Het bleek geen gezin te zijn. Het mannetje had moeder en kind kennelijk ontmoet en poogde hardnekkig zich aan haar op te dringen, waarvan de dame, zoals bij neushoorns gebruikelijk is, niet direct gediend was. Ze ontweek of atterqueerde meneer derhalve.

De volwassen exemplaren waren prachtige dieren met zeer indrukwekkende hoorns. Het „kind“ was niet ver van volwassenheid af, had alleen nog niet die fraaie uitsteeksel op de kop. Wanneer men het dier afzonderlijk zou hebben gezien, had niemand het als een nog van de moeder afhankelijk jong beschouwd. En dat was het toch in al zijn doen en laten. De jonge neushoorn vertoonde hetzelfde gedrag als vele nog bij de moeder levende dieren; de dingen die om hem heen gebeurden, de bedreigingen van zijn moeder, lieten hem volkomen onberoerd. Hij stond erbij alsof hij er niets mee te maken had, er niet bijhoorde. En dat terwijl het tussen de twee volwassen neushoorns bijzonder hard toeging. Naar het scheen – en ook Sumaa was de mening toegedaan – wilde de man het wijfje de pas afsnijden en naar het op enkele honderden meters afstand gelegen moeras drijven waar het hem gemakkelijker zou vallen haar tot overgave te brengen. Zij wenste echter niet in die richting te gaan en trachtte steeds de man voor zich te houden. Dan stonden ze even, de koppen naar elkaar toe, tegenover elkaar, tot zij zich omdraaide, of om weg te lopen of om wat te grazen. Ogenblikkelijk kwam de man in actie om haar de weg te versperren en dan had je de poppen aan het dansen. Sneller dan men zou ver-

wachten schoot het wijfje op haar aanbieder af en met een harde slag sloeg zij haar kop tegen die van de man. Stofwolken dwarrelden op door de krabbende bewegingen van beider poten. Onder luid gesnuif lieten ze de koppen keer op keer dreunend tegen elkaar slaan. Op de voorste hoornbasis van het wijfje en op de bek van de ander waren bloedige plekken te zien. De koppen laag bij de grond, zodat enkel een stukje van de rug boven het gras uitstak, probeerden ze elkaar weg te duwen en te rammen. We zagen op zulke momenten alleen de ruggen bewegen – doffe klappen van vlees tegen vlees, droge knallen wanneer de hoorns tegen elkaar beukten, plus het snuiven lieten echter geen twijfel bestaan: de strijd was hevig. Het was een gigantisch, adembenemend en ook angstaanjagend tafereel dat de oertijd deed herleven. Keer op keer moest ik mezelf ertoe dwingen te fotograferen – het schouwspel deed me alles vergeten. Tot zelfs het feit dat ik Engels diende te spreken met m'n medereizigers, wat ik me pas realiseerde toen ik een vraag tot drie maal toe in het Hollands stelde en verbaasd was, geen antwoord te krijgen.

De dieren waren onvermoeibaar. Op een meer open plek kregen we een excellente blik op de gebeurtenissen. Wanneer het wijfje een paar flinke stoten had uitgedeeld en zich daarvoor naar de haar volgende man had gekeerd, stond ze steeds met de kop in de richting van het moeras – waar ze niet heen wilde. Ze moest zich derhalve omdraaien om haar weg te vervolgen, maar dan kreeg de man zijn kans – prompt poogde hij haar hard hollend de weg te versperren, of, wanneer zij kans zag uit te breken, haar te achtervolgen. Wat haar

Links de neushoornman die moeder en kind de weg afsnijdt. Het wijfje loopt naar hem toe, gevolgd door het vrijwel volwassen maar ongeïnteresseerde jong (midden). Dan beukten de koppen tegen elkaar.

weer deed omzwenken om met laag gehouden kop op hem af te stormen.

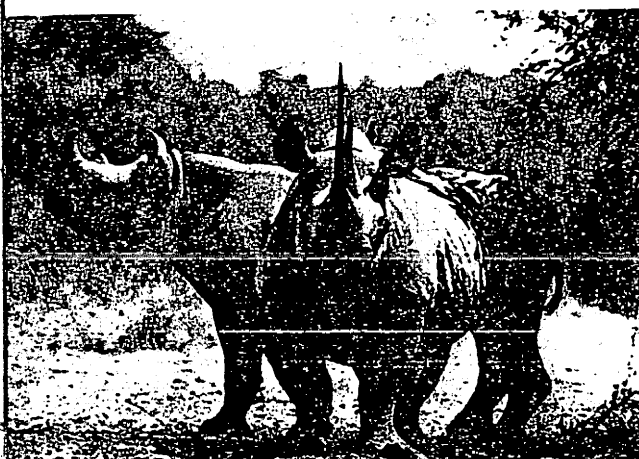
Op een zeker moment verdween het stel in zulk hoog gras dat ze niet meer waren te volgen. We gingen daarom op zoek naar de leeuwen en naar „onze“ cheetahs. De leeuwen vonden we niet, de jacht-panters wel maar die bleken zo lui, dat er de eerste uren geen actie van te verwachten was. Op de terugweg, ruim een uur later, stuitten we opnieuw op de drie neushoorns die, tegen de verwachting in, nog steeds bezig waren elkaar het leven zuur te maken. Ze waren niet uit het hoge gras gekomen en liepen op een groot open terrein met Kilimandjaro op de achtergrond. Hier voelden ze zich lang niet zo op hun gemak als in de begroeiing. Toen we ze naderden, gingen ze er althans in stampende vaart vandoor, keurig achter elkaar, voorop de moeder, gevolgd door haar kind en daarachter de man, die ondanks alles toch iedere keer pogingen deed het wijfje in te halen. Het was, volgens Sumaa, een strategische fout van het wijfje, de open vlakke in te trekken. Want al weerde ze de toenaderingspogingen van de man keer op keer af, zijn aanhoudende actie tijdens de ren dreef haar nu toch in de richting van het moeras. Het laatste dat we van het vechtende en rennende drielal zagen, waren hun ruggen in een soort rietkraag die de open vlakke van het moeras scheidde. De man had toen zijn doel bijna bereikt!

Een heel wat betere verstandhouding heerste er bij het drielal van een zelfde samenstelling dat we een dag later in Amboseli ont-

De man is een paar meter teruggedreven maar wacht het wijfje weer op. En opnieuw, de koppen laag boven de grond, de hoorns vooruit, stoten de dieren met volle kracht op elkaar. Het wijfje poogt dan, door van richting te veranderen, om de man heen te komen.

moetten. Het mannetje was bepaald een voorzichtig exemplaar want voor we goed en wel stilstonden, was hij al tussen het struikgewas verdwenen. Moeder en kind stonden naast en tegen elkaar in de schaduw van een hoge struik. Het wijfje was een uitgelezen exemplaar met een enorme, dunne voorste hoorn van zeker een meter lang. Volgens de heer Guggisberg was zij naaste familie van de beroemde Gladys en haar dochter Gertie die hoorns hadden van respectievelijk 140 en 138 centimeter. De tweede hoorn van het dier, ofschoon zoals gebruikelijk aanzienlijk kleiner, was ook niet gering van afmeting en zou een volwassen neushoorn als voorste exemplaar niet hebben mistaan! Het bijna volgroeide jong droeg nog maar kleine stompjes. Het wijfje was door onze aanwezigheid, ondanks de ruime afstand die wij hielden, evenmin op haar gemak. Ze snoof wat en stampde af en toe met een der voorpoten. Niet alleen wij, ook een buffelpikker, waarvan er een aantal over haar heen kroop, maakte haar het leven lastig. Het roodgesnauwde vogeltje pikte onophoudelijk in een van haar neusgaten. Wat blijkbaar nogal eens pijn deed want geregeld sloeg ze er met een voorpoot naar. Het bracht de buffelpikker nauwelijks op andere gedachten. Als de poot kwam, trippelde en fladderde hij snel even opzij. Vóór de neushoornpoot weer aan de grond was, had hij zijn plaats aan het neusgat hernomen. Ook hier was het jong zich de ongerustheid van de moeder blijkbaar niet bewust. Het was eerder nieuwsgierig want na enkele minuten schoof het achteruit tussen moeder en bosje vandaan en liep achter haar om ten einde ons beter te kunnen bekijken. Dat ging het wijfje waarschijnlijk niet iets te ver. Met de kop drukte ze haar kind een stukje terug en naar opzij en toen het daarna nog niet van zins bleek de situatie als gevaarlijk te beschouwen, schoof ze voor het dier langs, het aldus in de door haar gewenste richting duwend.

Zonder ons verder een blik waardig te keuren stevende ze regelrecht op het doornachtige struikgewas af, waarin ook de man de aftocht had geblazen. Het jong volgde haar zonder meer. Een andere vermeldenswaardige ontmoeting met een neushoorn hadden we op een dag toen we in Amboseli ver van de normale route de bush waren ingegaan. Op een smal wildpad tussen hoge struiken en bomen kwam ineens een kolossale neushoorn te voorschijn. Half in de „ingang“ bleef hij staan, naar het leek stomverbaasd bij het aanschouwen van het vreemde, op zijn terrein voortdobbende ding. Hij was duidelijk niet op zijn gemak, ofschoon ook weer niet zo agressief dat er een aanval dreigde. Sumaa liet ons op vrij grote afstand stoppen, veel verder dan in de hiervoor vermelde gevallen. Wederom zo'n staaltje van verbluffende kennis – of is het intuïtie? – ten aanzien van het dierengedrag. In sommige gevallen kende Sumaa de neushoorns die we tegenkwamen. Hij wist dan precies hoe ver we konden gaan of ze al dan niet agressief of aan mensen in auto's gewend waren. Bij de voor hem onbekende exemplaren was echter altijd één blik voldoende om te zien hoe ver de dieren zonder gevaar konden worden benaderd. Soms, wanneer een neushoorn volgens mij niet erg vriendelijk deed, wuifde hij met de hand dat we er dicht naar toe konden rijden. En inderdaad bleek het dier helemaal geen notitie van ons te nemen. Maar een andere keer, toen een rinoceros mak scheen als een lammerje, schudde Sumaa het hoofd en liet ons een flink stuk uit de buurt blijven. Hoe gelijk hij altijd had, bleek eens bij een vreedzaam lijkend en aldus ook etend exemplaar dat op z'n gemak van doornstruik naar doornstruik liep en overal een paar fikse happen nam. Hij scheen ons nauwelijks op te merken. Desondanks liet de gids ons al op zeker dertig, veertig meter afstand stoppen. Volkomen terecht, naar achteraf bleek, want

een enkele minuten na ons kornede auto, die passeerde toen het dier wat meer naar het pad was gelopen, werd zonder meer aangevallen en door de in dit geval korte maar zeer brede voorste hoorn van een spathord ontdaan. Een paar uur later echter werd Sumaa een beetje korzellig toen wij niet zo dicht naar een neushoorn durfden toerijden als hij dacht dat verantwoord was. In het algemeen toonde de gids veel meer ontzag voor neushoorns dan voor olifanten.

Bij onze neushoorn op het wildpad was de Afrikaan eveneens op z'n hoede. De kolos stond daar echter vrijwel onbeweeglijk; alleen z'n oren bewoog hij af en toe. Hij maakte niet de indruk direct te zullen aanvallen, snoof niet, krabde evenmin met de poten in de grond. Maar hij was duidelijk ook niet van plan te retrieren. Sumaa liet ons wat dichterbij rijden en wuifde toen resoluut met de hand: Tot hier en niet verder. Hij beduidde ons, de motor af te zetten en zo stil mogelijk te zijn. De neushoorn wist kennelijk nog niet wat hij moest doen: weggaan of aanvallen. Geluiden, hoe gering ook, zouden ongetwijfeld invloed hebben op zijn gedrag en daarom bewogen we ons niet. We hebben het een half uur volgehouden. De hitte, binnendringende en bijtende insecten, maar bovenal het grotere geduld van de neushoorn, deden ons opgeven. Al die tijd had het dier

Nieuwsgierigheid, moederzorg en voorzichtigheid in zes foto's. Links: boven moeder en kind zoals we ze bij het bosje aantreffen. De stier had het toneel al verlaten. Het jong is in de schaduw verborgen maar komt nieuwsgierig kijken en loopt daarvoor achter moeder langs (foto's links). Naast het wijfje staande, neemt het voor driekwart volwassen dier ons nieuwsgierig op — wat de moeder net iets teveel is. Ze duwt haar kind opzij, schuift langs hem en gaat resoluut de bossjes in. Op verschillende foto's zijn de buffelpickers goed te zien.

zich niet bewegen. In een grote boog reden we om de bossjes heen tot we aan de achterzijde kwamen, van welke plaats we het wildpad weer konden overzien. De neushoorn stond er nog steeds, kijkend naar de plaats die we enkele minuten tevoren hadden verlaten. Zelfs het lawaai van onze motor achter zich deed hem niet reageren. Hij bleef loeren. Naar het leek stormverbaasd dat de vreemde indringers ineens waren verdwenen. Op zulke momenten zou je graag willen weten, welke gedachten — zo die er zijn — door het neushoornhoofd spelen.

Het was plezierig en buitengewoon nuttig tijdens deze observaties in gezelschap te zijn van de heer Guggisberg, een groot deskundige op het gebied van neushoorns waarvan hij in een vroeger nummer van „Artis" — 12e jaargang nummer 2 — al getuigde. Vlak voor onze reis was in de Engelse „Survival-serie" van zijn hand juist het boek „S.O.S. Rhino" verschenen, gewijd aan alle nog op aarde levende neushoornsoorten. Een aantal gegevens in dit boek sluit prachtig aan bij hetgeen we in Amboseli zagen en het is daarom interessant er hier het een en ander uit te citeren.

Het is reeds lang bekend, aldus Guggisberg, dat een jonge neushoorn verscheidene jaren bij de moeder blijft „gewoonlijk tot er een nieuw kalf wordt geboren. Bestudering van neushoorns in Amboseli heeft ons een groot aantal nieuwe gegevens opgeleverd. Pixie, de beroemde oorloze neushoornman, bleef bijvoorbeeld twee en driekwart jaar bij Gertie, zijn moeder. Gertie's volgende jong kon drie jaar bij haar blijven en dat van 1959 zelfs meer dan vijf jaar. (Wij zagen Gertie in begin 1965 met een hoogstens enkele maanden oud kind — vdW.) Een wijfje met een nog klein kalf ziet men nooit in gezelschap van een stier, maar wanneer het jong flink groot is, tegen volwassenheid, kan een mannetje haar gezelschap wel

zoeken. Soms mag een bijna vol-groeiend kind een tijdje na de geboorte van een nieuw jong weer bij haar terugkomen. In Amboseli gebeurt het nogal eens dat meerdere oude kinderen zich bij de moeder aansluiten, maar dat is eigenlijk ongebruikelijk bij puntlippen.

De meest voorkomende groeperingen zijn: een wijfje met jong; een wijfje met twee jongen van verschillende leeftijden; een solitair jong dat de moeder heeft verlaten en op eigen benen staat; een alleenlevende stier. Ofschoon een jong de moeder gewoonlijk volgt, loopt het soms ook wel eens voor haar uit. Het wordt dan door moeders voorste hoorn in de gewenste richting geduwd.

Over het algemeen zijn neushoorns lang niet zulke zwijgzame dieren als men denkt. Als ze om de een of andere reden worden gelaar-meerd, snuiven en briesen ze. Een achttien maanden oud exemplaar heb ik van angst en schrik enorm horen schreeuwen toen het met een lasso werd gevangen. Volwassen dieren grommen en grauwen tegen elkaar wanneer ze aan het vechten zijn. En als ze elkaar bij drinkplaatsen verjagen, weerklinken gillend-jankende geluiden.

De verhoudingen tussen puntlip-neushoorns en leeuwen, een aspect waarvoor vele mensen belangstelling hebben, zijn zeer ingewikkeld en het is vrijwel onmogelijk om een afdoende verklaring te vinden voor de vaak uiteenlopende observaties die er in de loop der tijden zijn gedaan. Ik heb neushoorns enorm zien opschrikken toen ze de lucht van leeuwen opvingen. Maar ik kan me ook een neushoornman herinneren die helemaal geen aandacht schonk aan twee vlak langs hem lopende leeuwen. Men heeft waargenomen dat leeuwen aan het spelen waren rondom een rino, die zich van al die drukte niets aantrok. Een ander exemplaar heeft nien vreedzaam zien drinken in de nabijheid van een troep leeuwen. Daarnaast zijn er meldingen van leeuwen die er haastig vandoorgingen toen een

neushoorn ze als een bulldozer bestormde. In november 1957 werd in Amboseli een praktisch volwassen neushoorn door twee leeuwen zo ernstig gewond dat de wildop-zienier het dier moest doodschieten. In 1966 werd er in Tsavo een door een leeuw gedood.

De verhouding met olifanten schijnt iets eenvoudiger te liggen. Olifantwijfjes kunnen met geen van beide neushoornsexen opschie-ten; olifantstieren en neushoorns daarentegen schijnen elkaar wederzijds beter te verdragen. Rino's heb ik met grote haast uit de weg zien gaan voor kudde olifanten. Ze worden zelfs nerveus als een solitaire stier plotseling op het toneel verschijnt. Maar zelf heb ik ook foto's van een groep neushoorns die helemaal geen notitie namen van een passerende olifantstier. Vrijwel nooit zal men een neushoorn aantreffen die niet een aantal buffelpikkers met zich meedraagt, bruine, aan de spreuwen verwante vogels met rode mavels en een gele ring om de ogen. Ongewijfeld bevrijden ze de neushoorn van talloze teken maar daarnaast bezorgen ze het grote dier een heleboel narigheid als ze met de krachtige snavels in diens neusgaten en oren hakken en in open wonden pikken. Om ze weg te jagen trekt de neushoorn dan met de huid, laat de oorschelpen flapperen en schopt soms zelfs met een achterpoot naar de zich aan zijn buik vasthoudende vogels. Die laten zich echter niet verjagen. Eens zag ik hoe een neushoorn als in louter wanhoop hevig z'n kop schudde, de bek wijd open van woede. De buffelpikkers fladderden even op en gingen prompt weer aan het werk, waarbij ze bedrijvig over ogen, oren en neus van de kolos rondscharrelde. In de reservaten zijn de buffelpikkers natuurlijk even gewend geraakt aan auto's als de neushoorns. Maar in de open jachtgebieden bewijzen ze hun gastheer soms wel diensten door bij het zien van een mens op te vliegen en harde kreten te laten horen. Zelfs heb ik gezien dat rustende

neushoorns snel overleed kwamen toen er een ruziënd gekrakeel tussen een stel buffelpikkers uitbrak. Vooral in de buurt van moerassen of ander water worden neushoorns vaak begeleid door koereigers die vlak naast ze op de grond lopen of op hun rug meerijsen. Er wordt vaak beweerd dat ook zij het op teken hebben begrepen maar dat is, gezien de onderzoeken, niet juist. Het gaat de vogels uitsluitend om de insekten die door de neushoorns – en de buffels, olifanten, zebra's, gnoes – bij het grazen of lopen worden opgejaagd."

Tot zover de heer Guggisberg in zijn boek „S.O.S. Rhino“, dat wij ieder die belangstelling heeft voor neushoorns, van harte aanbevelen.

Meer nog dan olifanten 'doen' neushoorns denken aan voorhistorische tijden. Terecht, want inderdaad zijn het zeer „oude“ dieren, verouderde zegt men wel, die op de nominatie staan om uit te sterven. Dit laatste kan waar zijn maar zou onder normale omstandigheden ongetwijfeld nog duizenden jaren kunnen duren. Helaas hebben de dieren ook te maken met hun allergrootste vijand, de mens. Van de honderdduizenden neushoorns die amper een halve eeuw geleden over de Afrikaanse steppen zwierven, is nog maar een handjevol over. Zo mag men althans de 10.000 of 12.000 wel noemen die er resteren. Misschien zijn het er een paar duizend meer, de internationale natuurbeschermingsorganisatie IUCN schat het aantal op 13.500; juiste cijfers zijn echter niet bekend. Door stropen en het in „vrije“ gebieden met vergunning schieten – ook dat gebeurt nog! – gaan er jaarlijks meer af dan er bijkomen.

We hebben hiervoor al gezien dat een neushoorn gemiddeld een jaar of drie bij de moeder blijft. Wanneer we daar een draagtijd van achttien maanden bijtellen, blijkt dat het dier eens per vier of vijf jaar één jong kan krijgen. In hun hele leven een stuk of zes als we de periode waarin ze vruchtbaar zijn op

ongeveer dertig jaar stellen. De te bereiken leeftijd zal om en nabij de 40 à 50 jaar liggen. Van die zes jongen – wat wel een maximum is – komt een zeker percentage door allerlei oorzaken – ongelukken, ziekten, roofdieren – om het leven. De natuurlijke aanwas is, ook wanneer de neushoornmoeder kans krijgt lang genoeg te leven, beslist niet groot. Voldoende om in een zich natuurlijk ontwikkelende dierenwereld op peil te blijven, te laag om de voortdurende aanvallen van de mens op te vangen.

De voortplanting van olifanten, eveneens van die „oude“ dieren, verloopt vrijwel net zo langzaam; zij hebben echter het voordeel dat ze zich veel beter aan gewijzigde omstandigheden kunnen aanpassen. Bij neushoorns ligt dat veel moeilijker. Die zijn bovendien nogal honkvast en komen er niet gemakkelijk toe een vertrouwd gebied te verlaten. Olifanten die buiten de nationale parken worden bedreigd, zijn slim genoeg om de parken in te trekken en daar, of in de naaste omgeving ervan, te blijven – met soms desastreuze gevolgen voor het landschap, zoals in Tsavo blijkt. Neushoorns passen zich moeilijker aan en stellen hogere eisen aan hun omgeving.

In Kenya leeft 80 of 90 procent van de rino's buiten de reservaten. Het gevolg is dat ze door de bewoners van dorpen en andere in de „bush“ gelegen nederzettingen allerminst geliefd zijn. Vernieling van landbouwgewassen, het in bezit nemen van drinkplaatsen waar ook de mensen hun water halen, aanvallen op die mensen en op hun vee, zijn allemaal factoren die druk zetten achter de eisen van de dorpsbewoners om de neushoorns uit te roeien. Daar helpen ze graag een handje aan mee. Nog liever is het hun, als het door „sportjagers“ gebeurt want dan brengt elke geschoten neushoorn, onder meer door jachtlicenties, een kleine tienduizend gulden op, welk geld wordt gebruikt om mensen die van de neushoorns te lijden hebben gehad, schadeloos te stellen.

De neushoorn die niet onvriendelijk leek maar de gids toch voorzichtig deed zijn. Terecht, want even later rukte het dier bij een andere auto een spatsbord af.

In Kenya zijn nog vier plaatsen waar de kolossen kunnen worden geschoten. Per jaar kost dat daar aan gemiddeld 40 exemplaren het leven – wat het land flink wat dollars oplevert. Zij die achter deze jacht staan – en daar behoren ook natuurbeschermers toe – zeggen dat in diezelfde tijd vele honderden rino's door stropers worden neergeknald. Op een plaats waar de dieren beschermd zijn, doodde één enkele troep stropers er 200! Die leveren, zo zegt men, het land niets op. Alleen de stropers en een paar tussenhandelaars houden er wat geld aan over – en oude Ti-betanen de zalige hoop dat de paar gram duurbetaald neushoornpoeder hen verjongt. De veertig die het land wel geld in het laatje hebben gebracht, waren, als ze niet door jagers zouden zijn neergelegd, ongetwijfeld eveneens onder stropershanden gevallen. Een misschien niet erg gefundeerde maar wel begrijpelijke mening.

Daar komt bij dat dieren die in het ene Afrikaanse land met zorg worden omringd en eigen gebieden krijgen toegewezen, in een buurland tot op het laatste exemplaar worden uitgeroeid. Het is al heel gebruikelijk dat vanuit zo'n buurland militaire overvalcolonnies over de grens trekken om in reservaten snel alles neer te knallen wat voor de lopers der mitrailleurs en zelfs boordkanonnen der pantserwagens komt. Als de buit is ingeladen trekt de „strijdmacht“ naar het eigen land terug. Alles bijeen is de bescherming van neushoorns – trouwens van dieren in het algemeen – in Afrika een buitengewoon moeilijk probleem. Een verbetering kan worden verkregen door het inrichten van zoveel mogelijk reservaten en nationale parken. Dat het opvangen der dieren en het overbrengen naar zulke beschermde gebieden gewoonlijk wel wat slachtoffers eist, moet men op de koop toenemen. Doet men niets dan zijn ze vrijwel zeker allemaal ten dode opgeschreven.

*C.A.W. Guggisberg: S.O.S. Rhino. Survival Book, uitgave Andre Deutsch, Londen.